demos

Jaargang 31
Maart 2015

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

3

inhoud

1 **Kinderwens stabiel**
4 **Krimpen zonder kramp**
6 Van online liefde naar offline liefde
8 **Internationale vrouwendag blijft nodig**

Foto: Roel Wijnants/Flickr

Kinderwens stabiel

GIJS BEETS & ARIE DE GRAAF

Geen trendbreuk in zicht

Verreweg de meeste mensen willen kinderen en realiseren een gezin met twee kinderen. Kinderloosheid, een gezin met één kind of een gezin met drie of meer kinderen zijn, voor zover een keuze, minder populair. De verdeling van gezinnen naar kindertal is de afgelopen drie decennia niet wezenlijk meer veranderd. Ook voor de nabije toekomst zijn er, volgens het Onderzoek Gezinsvorming 2013, geen aanwijzingen dat er een trendbreuk op komst is.

Zelfs onder de allerjongste volwassenen (die nog geen kinderen hebben, en voor wie de onzekerheid over hun uiteindelijk kindertal dus nog groot is) is er geen signaal dat zij een veel hoger of veel lager kindertal gaan realiseren. Wat wel opvalt, is het afwijkende gezinsvormingspatroon van de hoogopgeleiden.

Patroon van gezinsvorming en uiteindelijk kindertal

Met de introductie van de anticonceptiepil in Nederland, eind jaren zestig, veranderde het patroon van gezinsvorming aanzienlijk. Honderd jaar eerder stond het gemiddeld kindertal per vrouw nog op circa vier, medio jaren zestig op drie, maar met de perfectionering van moderne, effectieve en goed toegankelijke geboorteregeling zakte het kindertal na 1970 razendsnel verder tot beneden het zogenoemde vervangingsniveau (van twee kinderen). Dat betekent dat de opeenvolgende generaties zich qua omvang niet meer geheel vervangen. Als dat langdurig aanhoudt zal de bevolking op termijn krimpen, tenzij migratie dat weet te voorkomen.

In de jaren zeventig en tachtig vonden drie veranderingen plaats in het patroon van gezinsvorming: 1) het snel teruglopen van grotere gezinnen, 2) een toename van de kinderloosheid, en 3) het uitstel van de geboorte van het eerste kind. Inmiddels lijken deze transities ten einde gekomen, en realiseren we, in Nederland gemiddeld vanaf leeftijd 29 (van de vrouw), een gezin met twee kinderen. Althans, dat doet ruim 40 procent van alle vrouwen die nu kinderen krijgen (zie figuur 1); ruim 15 procent krijgt

Figuur 1. Percentage vrouwen naar uiteindelijk kindertal, geboortegeneraties 1935-2020

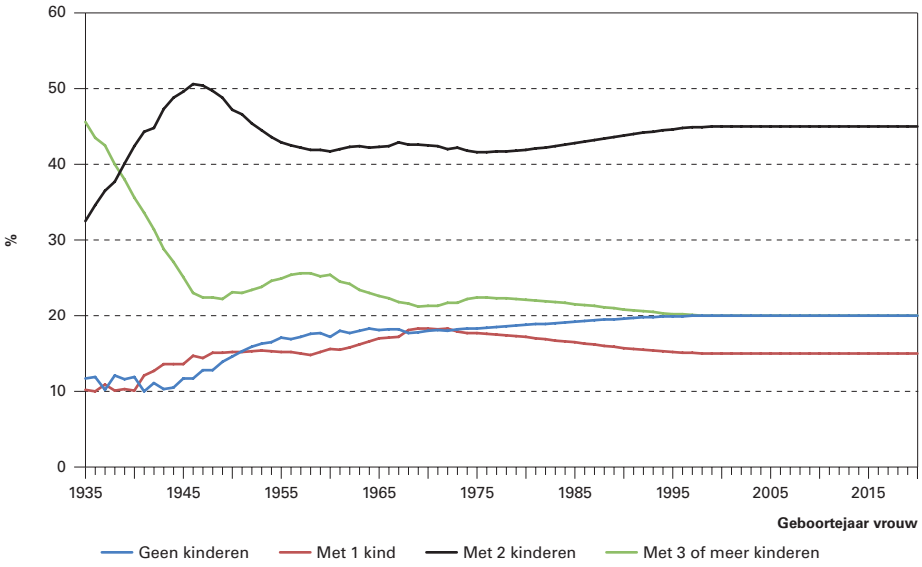

Bron: CBS Bevolkingsstatistieken, inclusief Bevolkingsprognose 2012.

ONDERZOEK GEZINSVORMING

Bij het Onderzoek Gezinsvorming (OG) van 2013 werd samengewerkt met de Generations and Gender Survey (GGS), een internationaal vergelijkend onderzoek dat in Nederland wordt gecoördineerd door het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI). Vanwege de aanzienlijke overlap in beide vragenlijsten is besloten deze twee onderzoeken te integreren. Daarmee is een unieke vragenlijst tot stand gekomen die de vergelijkbaarheid met voorgaande OG's behoudt en die met andere landen optimaliseert. Het geïntegreerde steekproefonderzoek vond face-to-face plaats in de periode april-oktober 2013 bij circa 10.000 respondenten (m/v) van 18-79 jaar, woonachtig in alle delen van Nederland.

één kind, ruim 20 procent realiseert een gezin met drie of meer kinderen, en bijna 20 procent blijft (vrijwillig of onvrijwillig) kinderloos. In de figuur is ook te zien dat bij in 1935 geboren vrouwen nog 45 procent drie of meer kinderen kreeg.

Hoeveel kinderen verwachten vrouwen die thans hun gezin nog niet hebben voltooid? Om antwoord te krijgen op die vraag is in de opeenvolgende Onderzoeken Gezinsvorming (OG) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) aan de respondenten steeds gevraagd hoeveel kinderen zij al hebben, hoeveel zij er (nog) verwachten (bij) te krijgen, en wanneer ongeveer het eerstvolgende kind zal komen. In tabel 1 is te zien dat vrouwen uiteindelijk gemiddeld 1,8 à 1,9 kinderen (per vrouw) verwachten te krijgen. Vijf jaar geleden was dat niet anders, behalve voor de allerjongsten van toen die 2,0 kinderen verwachtten te krijgen. Inmiddels is de verwachting van die generatie (de meesten van hen zijn nu 25-29 jaar) echter bijgesteld naar 1,9. Daarvan is overigens pas gemiddeld 0,5 gerealiseerd. Het aandeel vrouwen van 18-24 jaar en van 25-29 jaar dat verwacht kinderloos te blijven, wijkt niet af van de uitspraken gedaan in het vorige OG in 2008. Aangetoond is dat bij dit type vragen in onderzoeken zoals het OG eerder sprake is van overschatting. Niet iedereen kan goed inschatten welk effect niet te voorziene omstandigheden, zoals (echt)scheiding of vruchtbaarheidsproblemen, hebben op het realiseren van het door hen gewenste kindertal.

De verwachtingen van vrouwen geven geen aanwijzingen voor een fundamentele trendbreuk in de verdeling naar kindertal. Kortom, de eerste indruk van de nieuwe gegevens rond dit onderwerp lijkt te zijn dat ons in de (nabije) toekomst geen grote schommelingen te wachten staan in het kindertal en dat de timing van het eerste kind eerder lijkt te vervroegen dan verder te vertragen. Nadere analyses van het OG 2013 moeten uitwijzen of dat klopt en wat daarvan de achtergronden zijn.

Kindertal naar onderwijsniveau

Uit eerder, internationaal onderzoek was al bekend dat het onderwijsniveau een van de belangrijkste determinanten is voor het kindertal. Bovendien is bekend dat het toegenomen onderwijsniveau, en dan vooral dat van vrouwen, een belangrijke verklaring vormt van het uitstellen van het eerste kind. Als zij al kinderen krijgen komen hoogopgeleide vrouwen – en daar zijn er steeds meer van – er nu eenmaal pas later in hun leven aan toe met gezinsvorming te beginnen. De vraag is of dit patroon zich zal voortzetten. In feite is dit het standaardpatroon dat wereldwijd zichtbaar is in de demografische transitie; hoogopgeleiden als voorlopers. Dat uit zich ook in de stelling dat onderwijs verreweg de beste methode van geboorteregeling is. Maar in een land als Nederland waar het kindertal al geruime tijd onder het vervangingsniveau ligt, zou dat nu wel eens genuanceerder kunnen liggen.

Uit tabel 2 valt af te leiden dat hoogopgeleide vrouwen van 40-49 jaar inderdaad een voortrekkersrol lijken te hebben gespeeld. Te zien is dat hun kindertal structureel lager ligt, mede omdat bij hen kinderloosheid vaker voorkomt. Het eerste kind krijgen zij relatief laat. Kijken we alleen naar moeders dan zien we weinig verschil in kindertal tussen hoog- versus middelbaar of laagopgeleiden. Dat betekent dus dat, inderdaad, kinderloosheid de voornaamste verklaring is voor het verschil in kindertal naar opleidingsniveau. Van de hoogopgeleide vrouwen van 40-49 jaar is 21 procent kinderloos, versus 12 respectievelijk 16 procent van de laag- en middelbaar opgeleiden. Dat zal overigens ook te maken hebben met het feit dat hoogopgeleiden veel vaker dan laag- of middelbaar opgeleiden geen vaste part-

Tabel 1. Vrouwen naar verwacht uiteindelijk kindertal en leeftijd

Leeftijd in het jaar van interview	Totaal aantal vrouwen		Verwacht geen kinderen		Verwacht wel kinderen		Verwacht uiteindelijk kindertal per vrouw		Gerealiseerd kindertal per vrouw	
	2008	2013	2008	2013	2008	2013	2008	2013	2008	2013
	Absoluut		%				Gemiddeld aantal			
18-24 jaar	513	520	13	14	87	86	2,01	1,87	0,10	0,09
25-29 jaar	385	438	12	11	88	89	1,88	1,89	0,44	0,50
30-34 jaar	416	416	19	13	81	87	1,84	1,92	1,20	1,27
35-39 jaar	425	416	16	15	84	85	1,75	1,84	1,63	1,71
40-45 jaar	614	607	19	19	81	81	1,83	1,79	1,81	1,75

Bron: WODC-internetenquête, 2012.

ner hebben. Daarnaast kunnen we constateren dat, hoewel het verschil klein is, hoogopgeleide moeders toch iets vaker dan laag- of middelbaar opgeleide moeders een gezin met drie kinderen hebben. Welke factoren spelen daarbij een rol? Zijn het bijvoorbeeld financiële omstandigheden? Omdat het 'soort zoekt soort'-principe op de relatiemarkt nog vrijwel onverminderd geldt, hebben hoogopgeleide vrouwen relatief vaak een dito opgeleide partner. Als beiden actief zijn op de arbeidsmarkt beschikken zij doorgaans over een gezamenlijk inkomen (ver) boven modaal en kunnen zij zich misschien gemakkelijker een gezin met drie kinderen permitteren. Althans dat is dan de veronderstelling.

Omdat het aandeel hoogopgeleiden in de samenleving groter wordt, zal hun gedrag in toenemende mate een stempel drukken op het geboortepatroon: in vergelijking met middelbaar en lager opgeleide vrouwen gaat het dan om hogere kinderloosheid, een latere geboorte van het eerste kind, en, indien twee of meer kinderen worden geboren, iets kortere periodes tussen de geboorten van hun kinderen. Dat zou te maken kunnen hebben met, enerzijds, minder vaak een vaste partnerrelatie, anderzijds een gerichter (geboorteregelend) planningsgedrag. Dat laatste is wellicht ook af te leiden uit figuur 2. Daarin staan drie groepen voor-het-eerst-gehuwde vrouwen van, ten tijde van het OG-interview in 2013, 30-39 jaar. Er is onderscheid gemaakt naar onderwijsniveau, maar steeds in de soort-zoekt-soort indeling: beiden hetzelfde niveau. Dat werd mede ingegeven door het feit dat de andere combinaties te weinig frequent voorkwamen om statistisch verantwoord te analyseren. Te zien is dat de hoogopgeleide paren minder kinderen hebben gerealiseerd dan de beide andere groepen. Maar zij verwachten uiteindelijk kennelijk evenveel kinderen te krijgen.

Figuur 2. Verwacht uiteindelijk en al gerealiseerd kindertal van gehuwde paren naar wederzijds opleidingsniveau (vrouw voor het eerst gehuwd en 30-39 jaar in 2013)

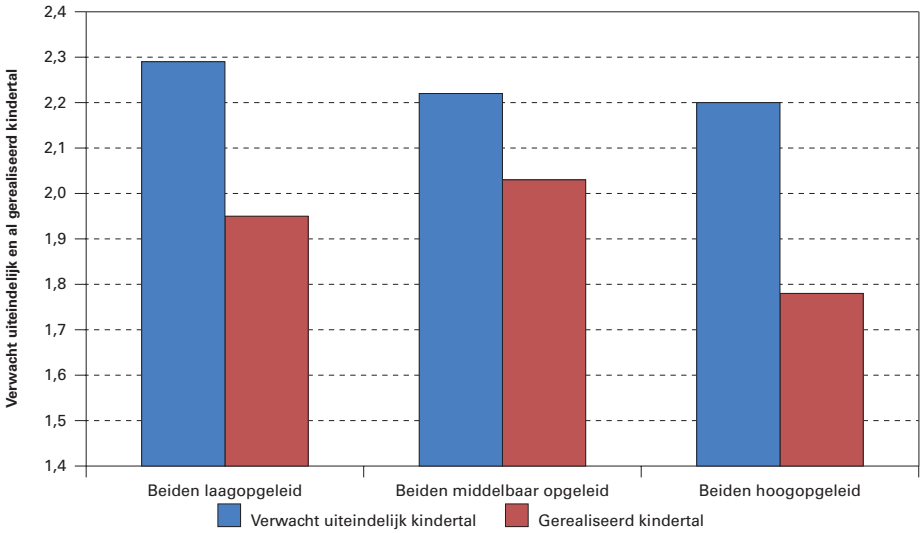

Bron: CBS, Onderzoek Gezinsvorming 2013.

Tot slot

De eerste indruk uit het Onderzoek Gezinsvorming 2013 is dat er zich in het vruchtbaarheidsgedrag geen wezenlijke veranderingen aandienen, want in feite wordt niet echt iets anders geconstateerd dan na het voorafgaande onderzoek in 2008. Wel is doordat steeds meer mensen een hogere opleiding hebben, het vruchtbaarheidsgedrag van de hoger opgeleiden steeds bepalender voor wat er met de nationale geboortecijfers gaat gebeuren. Dit geldt niet alleen in Nederland, maar ook elders in de wereld. Vanwege deze groeiende rol van hoger opgeleiden moet volgens Lutz et al. (2014) veel duidelijker dan voorheen in bevolkingsprognostische studies rekening worden gehouden met de demografische effecten van onderwijs: op basis van dat uitgangspunt prognosticeren beide demografen rond 2050 een circa 1 miljard kleinere wereldbevolkingsomvang dan de Verenigde Naties veronderstellen. Hun stelling is dat in een samenleving een stijgend onderwijsniveau ervoor zorgt dat het kindertal daalt en de economie wordt gestimuleerd. De demografische 'winst' zit hem dan vooral in de verminderde bevolkingsaanwas in minder ontwikkelde landen.

Gijs Beets, NIDI,
e-mail: beets@nidi.nl
Arie de Graaf, CBS,
e-mail: a.degraaf@cbs.nl

LITERATUUR:

- Beets, G. en E. Dourleijn (2001), Vrouw steeds ouder bij geboorte eerste kind: onderwijs verklaart helft uitstelgedrag. In: *Demos*, 17(5), pp 37-40.
- Lutz, W., W. Butz en S. KC (red.) (2014), *World population and human capital in the twenty-first century*. Oxford University Press.
- PRB (2000), Is education the best contraceptive? Measure Communication Policy Brief. Washington: Population Reference Bureau (PRB).

Tabel 2. Vrouwen naar verwacht uiteindelijk kindertal, leeftijd en onderwijsniveau[1]

Leeftijd in 2013	Totaal aantal vrouwen	Verwacht geen kinderen	Verwacht wel kinderen	Verwacht uiteindelijk kindertal per vrouw	Verwacht uiteindelijk kindertal per moeder	Gerealiseerd kindertal per vrouw
	Absoluut	%		Gemiddeld aantal		
18-29 jaar						
Laag	100	5	95	1,95	2,06	0,61
Middelbaar	343	10	90	1,95	2,17	0,32
Hoog	485	15	85	1,84	2,15	0,11
30-39 jaar						
Laag	130	11	89	1,98	2,23	1,62
Middelbaar	241	15	85	1,88	2,20	1,60
Hoog	421	15	85	1,86	2,20	1,27
40-49 jaar						
Laag	254	12	88	2,00	2,28	1,98
Middelbaar	357	16	84	1,81	2,16	1,79
Hoog	366	21	79	1,66	2,10	1,62

[1] Definitie onderwijsniveau: het hoogst behaalde opleidingsniveau voor degenen die ten tijde van het interview geen opleiding volgen, voor degenen die wel een opleiding volgen het niveau van die opleiding (in de veronderstelling dat zij het diploma halen). Laag: basis/lagere school, lager beroepsonderwijs, basisberoepsgerichte of kaderberoepsgerichte Leerweg, MBO-niveau 1, Mavo, VMBO theoretische of gemengde Leerweg, of geen opleiding. Middelbaar: Havo, VWO, Gymnasium, HBS, MMS, MBO-niveau 2 t/m 4. Hoog: HBO, WO (een eventuele andere opleiding of cursus is niet vermeld).

Bron: CBS, Onderzoek Gezinsvorming 2013.

Krimpen zonder kramp

FRANK CÖRVERS

Hoe kan regionaal arbeidsmarktbeleid bevolkingskrimp opvangen en krampachtigheid onder bestuurders voorkomen? De ernst van deze zogenaamde kramp wordt bepaald door de aanpassingskosten die gemoeid gaan met bevolkingskrimp. Een goed regionaal arbeidsmarktbeleid voor krimpgebieden zou het aanwezige menselijke kapitaal zo goed mogelijk moeten benutten. Vooral in krimpregio's zou men zuinig moeten omgaan met het toekomstige arbeidspotentieel.

Foto: Marcel Oosterwijk/Flickr

Zuid-Limburg, Noordoost-Groningen en Zeeuws-Vlaanderen zijn door de Nederlandse regering erkende krimpregio's. Er is sprake van een krimpregio wanneer meerdere buurgemeenten substantieel en structureel krimpen qua bevolking en aantal huishoudens. Daarnaast worden door de regering tien zogenoemde anticipeerregio's onderscheiden, waaronder vooral de regio's aan de oostgrens van Nederland, evenals het meest noordelijke deel van Friesland, Kop van Noord-Holland, het Groene Hart, delen van Zuid-Holland en westelijk Noord-Brabant. Voor anticipeergebieden wordt er vanuit gegaan dat in de periode 2010–2020 en/of 2020–2040 de bevolking en/of het aantal huishoudens daalt.

Een belangrijke doelstelling van het krimpbeleid is te voorkomen dat er kramp ontstaat als gevolg van gemeentes die elkaar beconcurreren met woningbouw, de aanleg van bedrijventerreinen of het in stand houden van publieke voorzieningen op het terrein van onderwijs, zorg, sport en cultuur. De bestuurders trachten met deze investeringen demografische groei en werkgelegenheidsgroei te bewerkstelligen of ten minste krimp af te wenden. Zij vergroten echter het risico op overaanbod van deze voorzieningen in de regio. Om een soepele demografische overgang mogelijk te maken en de kramp te verlichten, zijn gegevens over de bevolkings- en werkgelegenheidsontwikkelingen onmisbaar, inclusief de verwachte ontwikkelingen. Daarbij dient er geïnvesteerd te worden in de bewustwording over krimp in de regio's die het betreft of gaat betreffen, en het leren van elkaar in de krimpproblematiek door te luisteren en ervaringen en onderzoeksresultaten te delen.

Aanpassingskosten

Door conjunctuurcycli en technologische ontwikkelingen is het onvermijdelijk dat bedrijven en organisaties veranderen of verdwijnen, en dat er weer nieuwe ontstaan. Dit heeft grote invloed op de waarde van gebouwen, machines, grond, en het menselijke kapitaal van de betrokken werknemers. Verschuivingen in de economische activiteiten leiden tot zowel afschrijvingen op het kapitaal dat niet meer nodig is als tot nieuwe investeringen en waardecreatie. Beide kunnen worden geschaard onder de noemer van *aanpassingskosten*. Deze zijn vooral hoog als ze onverwacht zijn. Dat geldt ook voor onverwachte veranderingen in de omvang en samenstelling van de bevolking of de werkgelegenheid. Kennis en vaardigheden van werknemers kunnen opeens overbodig worden, of in elk geval minder gevraagd, door veranderingen in de economie en de arbeidsvraag. Voorbeelden van grote veranderingen op regionale arbeidsmarkten door bedrijfssluitingen in de huidige krimp- en anticipeergebieden zijn de sluiting van de Limburgse mijnen, maar ook de afbouw in de textielindustrie in Twente. Meer recente voorbeelden zijn de sluitingen van de aluminiumfabriek Aldel in Delfzijl (met een doorstart op kleinere schaal), en de sigarettenfabriek Phillip Morris in Bergen op Zoom.

Vaak wordt er vanuit gegaan dat de bevolking zich daar vestigt waar economische activiteit en werkgelegenheid is. Agglomeratievoordelen door geconcentreerde werkgelegenheid zijn doorgaans doorslaggevend voor de bevolkingsgroei. Uit onderzoek van De Graaff et al. (2008) over de periode 1996-2005 blijkt dat buiten de Randstad het bouwen van woningen om bevolkingskrimp tegen te gaan weinig zin heeft. Uit hetzelfde onderzoek blijkt dat er in de perifere gebieden slechts een klein effect van werkgelegenheidsgroei op bevolkingsgroei is, bijvoorbeeld via investeringen in bedrijventerreinen.

Als negatieve werkgelegenheidsschokken de oorzaak zijn van regionale bevolkingskrimp, is het vitaliseren van de regionale economie wellicht een antwoord. Dit zorgt er niet per se voor dat de bevolkingskrimp tot staan wordt gebracht, maar biedt wel nieuwe perspectieven, zoals uiteengezet in diverse beleidsrapportages. Vitalisering kan gebeuren door bijvoorbeeld de afbouw en aanpassing van winkelgebieden en bedrijventerreinprogramma's, het hergebruik van leegstaande gebouwen voor ondernemerschap en creatieve economische activiteiten, en het stimuleren van innovaties door de clustering van nieuwe veelbelovende economische activiteiten (campussen). Het beschikbare menselijke kapitaal op de arbeidsmarkt dient zich daaraan aan te passen, bijvoorbeeld door flexibel en adequaat initieel onderwijs voor jongeren, door goede voorlichting en informatievoorzieningen over baankansen, en door nascholing en levenslang leren mogelijk te maken voor oudere werknemers die met nieuwe ontwikkelingen en baan- en functiewisselingen worden geconfronteerd.

De psychologische aanpassingskosten van de krimp voor de bestuurders en de bevolking in de krimpregio's kunnen worden verlaagd door de bevolkingskrimp positiever te duiden. Er wordt in het krimpdebat getracht een positieve draai te geven aan het onderwerp bevolkingskrimp. In beleidsnota's en rapporten hebben ambtenaren en krimpprofessionals zich uitgeput in uiteenlopende positief gestemde krimpkreten. Een willekeurige greep uit de literatuur: 'Krimp als kans', 'Van groei naar bloei' en 'Groeien door te delen'. Vooral door een goede anticipatie op de demografische veranderingen kunnen de aanpassingskosten, zowel de reële als de psychologische, worden verminderd.

Regionaal arbeidsmarktbeleid en krimp

In Nederland zijn er 35 arbeidsmarktregio's waarin het regionale arbeidsmarktbeleid vormgegeven wordt. Het te voeren arbeidsmarktbeleid gaat meestal uit van de veronderstelling dat de toekomstige schaarste op de arbeidsmarkt groter wordt doordat de grote cohorten aan oudere ervaren arbeidskrachten (de 'babyboomgeneratie') slechts ten dele kunnen worden vervangen door de kleinere cohorten aan jongeren die instromen op de arbeidsmarkt. Uit de arbeidsmarktprognoses van het ROA (2013) voor de periode 2013-2018 blijkt dat vooral te gelden voor de medisch analisten, de geestelijken, en de docenten landbouw en techniek.

Onder academici zien we vooral in de gebieden zonder universiteiten te weinig instroom op de regionale arbeidsmarkt ten opzichte van de baanopeningen die er ontstaan vanwege de vervangingsvraag. Als we daarbij rekening houden met de veranderingen in de werkgelegenheid, de verhuizingen van jonge academici en de aanpassingen in de pendelstromen bij regionale verschillen in arbeidsmarktkrapte, ontstaat de regionale 'mismatch' weergegeven in de figuur. In Drenthe, de Achterhoek, Zeeland, Rivierenland en Noord-Limburg zijn de perspectieven van academici goed doordat zich daar te weinig jonge academici aanbieden ten opzichte van de vervangingsvraag. Ook in de regio's rondom het IJsselmeer is de vervangingsvraag groot ten opzichte van de arbeidsmarktinstroom, waardoor hier de arbeidsmarktperspectieven voor academici redelijk tot goed zijn. De schaarste aan academici in deze regio's breidt zich zelfs uit tot Groot-Amsterdam, ondanks het grote aanbod daar.

Arbeidsmarktperspectieven van academici in 35 arbeidsmarktregio's, 2013-2018

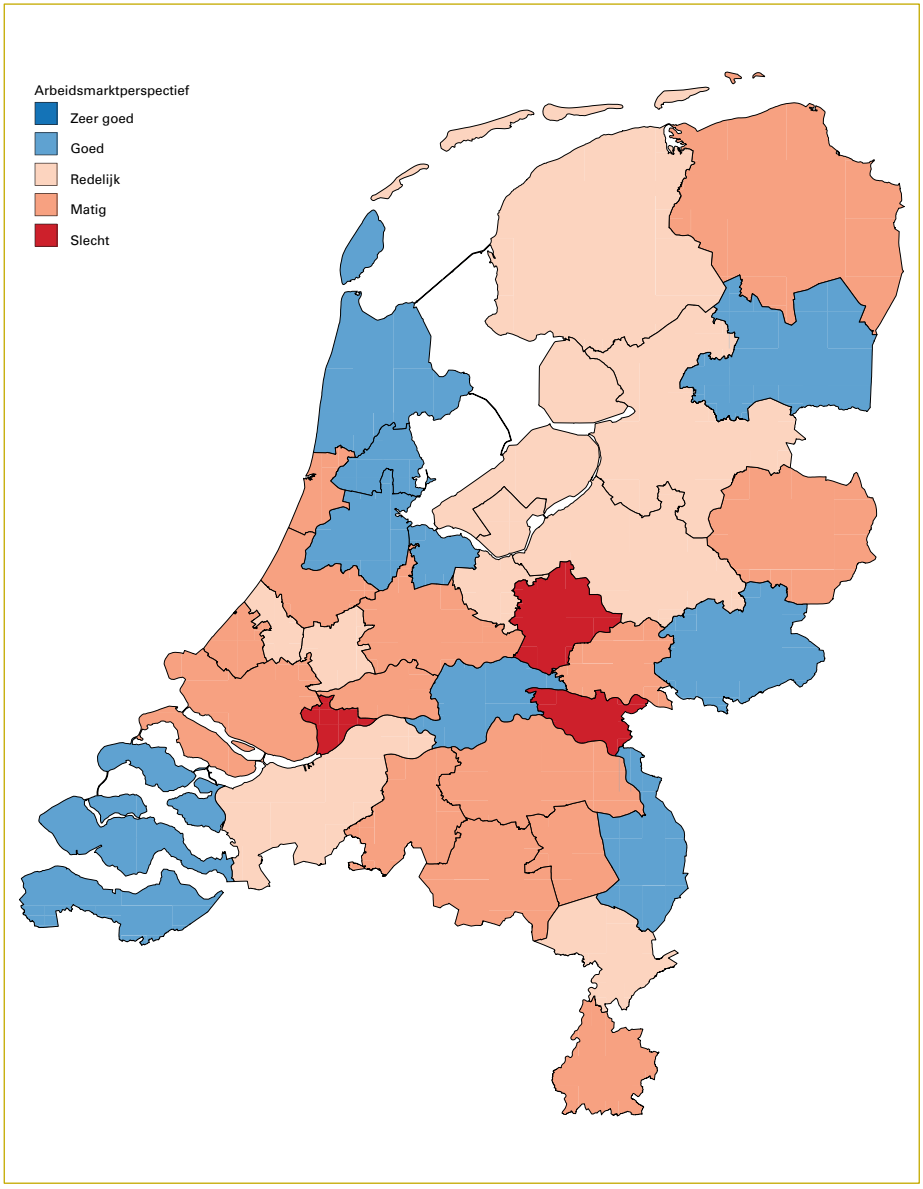

Bron: ROA.

Een dergelijke krapte is echter geen zeker scenario. Een mogelijke weg die werkgevers kunnen kiezen in regio's waar minder jongeren op de arbeidsmarkt komen, is om de bedrijvigheid af te bouwen. Het eindresultaat kan zijn dat de werkloosheid hierdoor juist toeneemt.

De relatie tussen krimp en werkloosheid is in verschillende empirische studies bekeken. Een studie van Garloff et al. (2013) over de regionale arbeidsmarkten in West-Duitsland in de periode 1978-2009 lijkt de meest overtuigende. Zij vinden dat de arbeidsmarktintrede van kleinere cohorten van jongeren een lagere werkloosheid tot gevolg heeft. Vooral voor krimpregio's met een sterke vergrijzing en ontgroening, kan de schaar-

demodata

VAN ONLINE LIEFDE NAAR OFFLINE LIEFDE

Iedereen weet wat de liefde voor gevolgen kan hebben voor het dagelijks leven, maar met de komst van sociale media wordt het ook nog zichtbaar en meetbaar. Op Facebook is in kaart gebracht hoe het krijgen van een relatie van invloed is op het aantal interacties. In de grafiek is het aantal posts/berichten op Facebook zichtbaar van mensen die met elkaar een relatie krijgen. Voor het moment 0 – wanneer 'het' aan gaat – klimt het aantal berichten tot een piek van gemiddeld 1,67 per dag. Daarna zakt de interactie direct in en na 85 dagen bevindt de interactie zich op 1,53 berichten per dag. Kortom, online liefde verandert dan in offline liefde.

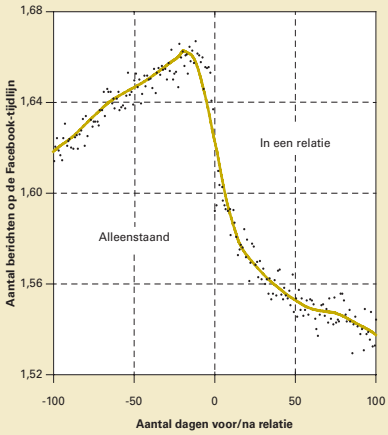

Bron: Facebook data science, 2014.

ste aan arbeidskrachten dus toenemen door een kleiner wordend arbeidsaanbod.

Om de aanpassingskosten van een krimpende bevolking in de hand te houden, en tegelijkertijd kramp op de arbeidsmarkt zoveel mogelijk te voorkomen, zou het regionale arbeidspotentieel zo goed mogelijk gebruikt moeten worden. Dat betekent zuinig omgaan met je toekomstige arbeidspotentieel, vooral in de krimpregio's. In een rapport van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO, 2013) over demografische veranderingen in Nederland worden de volgende specifieke maatregelen genoemd:

- Stimuleren van de arbeidsparticipatie onder vrouwen en ouderen;
- Ontwikkelen van bedrijvigheid die aansluit bij de kwaliteiten van de beroepsbevolking;
- Aanpassen van het onderwijsaanbod aan de vraag van werkgevers op de arbeidsmarkt en aan het clusterbeleid van sectoren en bedrijven;
- Stimuleren van allianties tussen onderwijsinstellingen en werkgevers, vooral wat betreft het praktijkgericht onderwijs.

Het is het zinvol om bij het voeren van regionaal arbeidsmarktbeleid onderscheid te maken naar drie opleidingsniveaus.

Lager opgeleiden

De activering aan de onderkant van de arbeidsmarkt is van groot belang omdat in vrijwel alle regio's van het land minder dan de helft van de lager opgeleiden werkzaam is. Bovendien zijn de lager opgeleiden oververtegenwoordigd in de grens- en krimpregio's. De grote vraag is hoe lager opgeleiden duurzaam aan het werk kunnen blijven als ze grotendeels op flexibele banen worden ingezet, zonder dat er geïnvesteerd wordt in hun menselijk kapitaal door opleiding en training. Lager opgeleiden die werk hebben, kunnen door informeel leren de noodzakelijk competenties voor een verdere loopbaan opdoen mits er voldoende aandacht is voor het creëren van 'leerrijke werkplekken'. Werkgevers zouden in samenspraak met onderwijsinstellingen, UWV en lokale overheden kunnen zorgen voor een betere invulling van flexibele contracten zodat er meer ruimte ontstaat voor formeel en informeel leren van laagopgeleiden.

Middelbaar opgeleiden

Ook door de behoefte aan niet-routinematige persoonlijke dienstverlening, kan de arbeidsvraag naar lager opgeleid personeel nog redelijk in stand blijven, terwijl de drang naar kennis en innovatie in bijvoorbeeld de topsectoren juist de vraag naar hooggekwalificeerd personeel stimuleert. Per saldo neemt vooral de werkgelegenheid voor middelbaar opgeleiden flink af. Hun werkzaamheden, bijvoorbeeld in de bankensector, bevatten relatief vaak routines die als gevolg van ontwikkelingen in de ICT geautomatiseerd worden. Bovendien zijn middelbaar opgeleiden vergeleken met de hoger opgeleiden sterk op de eigen regio gericht. Daardoor hebben zij meer dan hoger opgeleiden last van de dalende werkgelegenheid in krimpregio's.

Er is een voortdurende discussie over de arbeidsmarktrelevantie van middelbare beroepsopleidingen die door regionale opleidingscentra (ROC's) worden aangeboden. Er zijn te veel opleidingen waarvan schoolverlaters moeilijk een baan vinden, terwijl bij andere opleidingen bijna alle schoolverlaters aan het werk komen. Dit wordt geïllustreerd door de tabel, waarin enkele grote beroepsopleidingen in Nederland zijn opgenomen met respectievelijk de meeste en de minste jongeren aan het werk. Het gaat om opleidingen van niveau 2, 3 en 4 met gemiddeld over drie jaar minimaal 150 schoolverlaters. Voor deze opleidingen is het percentage schoolverlaters weergegeven dat binnen 1 jaar na het behalen van het diploma werkzaam is in een baan van minimaal 12 uur per week. Bij de slechtst scorende opleidingen heeft meer dan een kwart van de schoolverlaters geen werk. Bij de opleidingen met een hoog percentage schoolverlaters dat werkzaam is heeft praktisch iedereen snel werk gevonden en (bijna) niemand een uitkering. Omdat de arbeidsmarkt-

Beroepsopleidingen in het mbo met het hoogste en het laagste percentage schoolverlaters die binnen 1 jaar na behalen van diploma aan het werk zijn, gemiddelde 2008-2010

Onderwijsinstelling	Beroepsopleiding	Niveau diploma	Aantal schoolverlaters	Percentage werkzaam
Hoogste percentage werkzaam				
ROC Tilburg	Logistiek medewerker	2	490	99
ROC Mondriaan	Verzorgende-Individuele Gezondheidszorg	3	260	98
ROC Twente	Verzorgende-Individuele Gezondheidszorg	3	260	98
ROC Tilburg	Manager handel	4	220	98
ROC Eindhoven	Mbo-Verpleegkundige	4	230	98
Laagste percentage werkzaam				
Zadkine	Particuliere beveiliging	2	190	73
ROC Albeda College	Helpende Zorg & Welzijn	2	270	72
Zadkine	Helpende Zorg & Welzijn	2	160	69
Mediacollege Amsterdam	Mediavormgever	4	150	65
Grafisch Lyceum Rotterdam	Mediavormgever	4	190	63

Bron: DUO.

perspectieven van jongeren van de verschillende opleidingsrichtingen op mbo-niveau zo sterk uiteen lopen, is het duidelijk dat dit potentieel aan jongeren veel beter moet worden benut.

Maatregelen als het publiceren door ROC's van een studiebijsluiter van opleidingen en het aanscherpen van de zorgplicht van ROC's wat betreft het arbeidsmarktperspectief van hun gediplomeerden moeten helpen om de arbeidsmarktrelevantie van middelbare beroepsopleidingen te vergroten.

Hoger opgeleiden

Hoger opgeleiden zijn belangrijk voor de regionale economische ontwikkeling. Zo zijn er positieve effecten op de economische groei en de werkgelegenheid. Meer hoger opgeleiden in een regio leidt tot een hogere lokale consumptie, betere lokale voorzieningen en meer regionale werkgelegenheid, ook voor de lager en middelbaar opgeleiden. Ook leidt de R&D-functie van hoger opgeleiden aan kennisinstellingen tot innovatie, waarvan regio's in de vorm van uitstralingseffecten van kennis kunnen profiteren. Meer regionale innovatie trekt niet alleen hoger opgeleide afgestudeerden aan, maar zorgt er ook voor dat de netto instroom van afgestudeerden uit andere regio's de regionale kennisaccumulatie bevordert.

Beleidsmakers in de grensregio's van Nederland uiten vaak hun zorgen over de zogenaamde 'brain drain' vanuit de krimpgebieden naar het Westen van het land. Hoger opgeleiden vertrekken naar regio's met de beste carrièremogelijkheden en arbeidsvoorwaarden, maar er is ook zogenaamde 'gedwongen migratie' omdat er te weinig werkgelegenheid is in de krimpregio waar men woont of afstudeert. Voor de hoger opgeleiden is geografische mobiliteit een instrument om een betere aansluiting te bewerkstelligen tussen de afgeronde opleiding en de baan. Voor beleidsmakers in krimpregio's zijn er kansen om 'gedwongen migratie' zoveel mogelijk te voorkomen. Dat kan enerzijds door het initiëren van economische activiteiten die zoveel mogelijk aansluiten bij de opleidingsachtergrond van de hoger opgeleiden in hun regio; anderzijds door het hoger onderwijs meer in lijn te brengen met de kennisinfrastructuur van een regio, zoals bijvoorbeeld de Universiteit Maastricht doet met de nieuwe masteropleidingen Biobased Materials en Systeembiologie.

Slot

'Kramp' in krimpgebieden ontstaat als er hoge aanpassingskosten zijn. Als de regio niet ingegrepen op de demografische veranderingen zijn die kosten groter dan als er tijdig wordt ingegrepen. Vooral in krimpgebieden is het van belang om de juiste maatregelen te treffen. Samenwerking tussen gemeentes moet het creëren van overaanbod van woningen en publieke voorzieningen voorkomen, en bijdragen aan het vitaliseren van de regionale economie waardoor nieuwe werkgelegenheid kan ontstaan. Maatregelen ter bevordering van de arbeidsparticipatie, vooral van lager opgeleiden, en een betere afstemming tussen het onderwijsaanbod en de regionale arbeidsvraag moeten leiden tot een betere benutting van het menselijke kapitaal in krimpregio's.

Foto: Ed Yourdon/Flickr

Deze bijdrage is een bewerkte versie van de inaugurele rede *Krimpen zonder kramp* van 10 oktober 2014 voor de bijzondere leerstoel 'Demografische transitie, menselijk kapitaal en werkgelegenheid' aan de Universiteit Maastricht.

Frank Cörvers, ROA/NEIMED,
e-mail: frank.corvers@maastrichtuniversity.nl

LITERATUUR:

- Garloff, A., C. Pohl en N. Schanne (2013), Do small labor market entry cohorts reduce unemployment?, *Demographic Research*, 29(15), pp. 379-406.
- Graaff, T. de, F. van Oort en S. Boschman (2008), *Woon-werk dynamiek in Nederlandse gemeenten*. Den Haag/Rotterdam: Ruimtelijk Planbureau en NAI Uitgevers.
- OESO (2013), *Demographic Change in the Netherlands: Strategies for resilient labour markets*. Parijs: Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO).
- ROA (2013), De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2018, ROA-R-2013/11, Universiteit Maastricht.

cursus

Korte cursus in demografische maten, methoden en bevolkingsprognose van de Universiteit van Groningen

Deze cursus biedt mensen werkzaam bij gemeenten en/of provincies en andere geïnteresseerden die zich bezig houden met demografische vraagstukken, zoals bevolkingskrimp en vergrijzing, de gelegenheid om de nodige analytische demografische vaardigheden te leren en/of bij te schaven. Veel aandacht wordt besteed aan het vervaardigen van bevolkingsprognoses.

Locatie: *NIDI, Den Haag*

Wanneer: *8 middagen in de periode 2 juni t/m 30 juni 2015*

Meer informatie:
http://www.rug.nl/research/ursi/prc/education/korte-cursus

Internationale Vrouwendag blijft nodig

Jaarlijks wordt op 8 maart tijdens de Internationale Vrouwendag aandacht gevraagd voor gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Ondanks alle goede voornemens, inspanningen en ook de resultaten die er de afgelopen decennia in veel landen zijn geboekt, blijven de man/vrouw-verschillen in de wereld erg groot. Er is nog lang geen sprake van 'gelijkheid'. Als we de stand van zaken nuchter beschouwen en naar de cijfers kijken, dan zal het ook nog wel even duren voordat dit doel is bereikt.

Het United Nations Development Programme (UNDP), het ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties, houdt de race naar de heilige graal van man/vrouw-gelijkheid bij en publiceert regelmatig een wereldranglijst. Deze *Gender Inequality Index* (GII) meet de maatschappelijke kosten van man/vrouw-ongelijkheid: een hogere score betekent dat de verschillen tussen mannen en vrouwen groter zijn.

Bij het meten van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen kijkt UNDP naar drie terreinen: gezondheid, invloed ('empowerment') en economische status. Er worden indicatoren gebruikt die voor heel veel landen ter wereld (zo'n 150) met een redelijke mate van betrouwbaarheid beschikbaar zijn. Natuurlijk is er discussie mogelijk over deze indicatoren en zijn er misschien betere indicatoren te bedenken, maar voor het algehele beeld van achterstelling van vrouwen zal dat weinig uitmaken.

Op het gebied van de gezondheid wordt de discriminatie van meisjes en vrouwen afgemeten aan de stand van zaken bij reproductieve gezondheid (de gezondheid van moeder en kind) met moedersterfte en het aandeel tienermoeders als indicatoren. Invloed meet UNDP af aan het aandeel vrouwelijke parlementariërs en aan de verhouding meisjes en jongens van 25 of ouder met ten minste enig secundair onderwijs. De economische positie, ten slotte, wordt afgemeten aan de relatieve verschillen in arbeidsdeelname tussen vrouwen en mannen.

Het beeld van de verschillen tussen mannen en vrouwen is weinig rooskleurig. De verschillen tussen landen zijn enorm groot: de scores variëren van 2 tot 73 procent. Meisjes en vrouwen worden in heel veel landen zwaar gediscrimineerd. Slovenië voert de meest recente UNDP-ranglijst (2013) aan en is het land waar de verschillen tussen vrouwen en mannen het kleinst zijn. Zwitserland en Duitsland volgen op de tweede en derde plaats, ons land neemt een 7de plaats in en België heeft de 9de positie. Het zal niet verbazen dat alle Europese landen in de hoogste categorie scoren. In de onderste regionen van de ranglijst, waar volgens UNDP sprake is van een laag niveau van ontwikkeling, treffen we veel Afrikaanse landen aan zoals Niger, Tsjaad en Congo. Ook dat verbaast niet echt.

Dat de voortgang in emancipatie, of het gebrek daar aan, wordt bijgehouden is belangrijk. Het houdt overheden en andere beleidsmakers bij de les en helpt misschien bij het bestrijden van de zo hardnekkige ongelijkheid van vrouwen en mannen. Dat deze ongelijkheid negatief uitpakt voor zowel de sociale als economische ontwikkeling wordt in ieder geval steeds beter onderkend.

Nico van Nimwegen, NIDI,
e-mail: nimwegen@nidi.nl

BRONNEN:

www.undp.org en www.weforum.org.

Rangordes van mate van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in de wereld

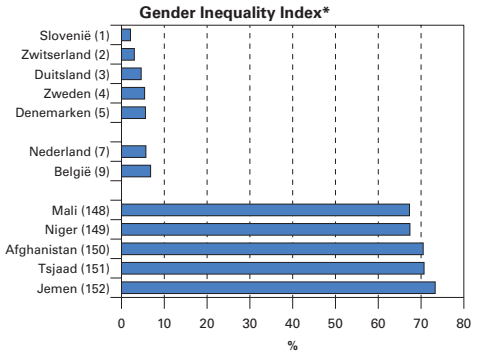

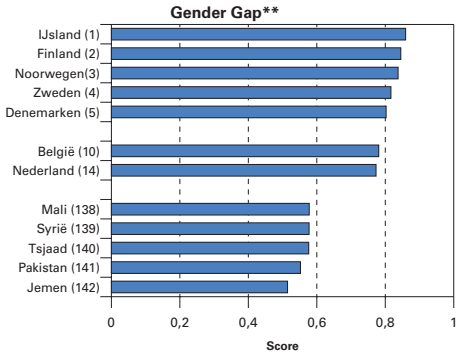

* Hoe lager het percentage, hoe kleiner de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen.

** Hoe lager de score hoe groter het verschil tussen mannen en vrouwen.

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en wil de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken bevorderen.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding wordt op prijs gesteld.
Graag ontvangt de redactie een bewijsexemplaar.

Het NIDI is een instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en is geaffilieerd met de Rijksuniversiteit Groningen.
Het NIDI houdt zich bezig met onderzoek naar bevolkingsvraagstukken.

colofon

DEMOS is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).

Redactie: Nico van Nimwegen, hoofdredacteur
Ingrid Esveldt, eindredacteur
Harry van Dalen, redacteur
Peter Ekamper, (web)redacteur

Adres: NIDI/DEMOS
Postbus 11650
2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon: (070) 356 52 00
E-mail: demos@nidi.nl
Internet: demos.nidi.nl / www.nidi.nl
Abonnementen: gratis

Basisontwerp: Harmine Louwé
Druk: www.nadorpdruk.nl

WORLD ECONOMIC FORUM

Ook het World Economic Forum (WEF), waar internationale besluitvormers en *captains of industry* jaarlijks bijeenkomen in het Zwitserse Davos, houdt de man/vrouw-ongelijkheid bij en publiceert een ranglijst van de *'gender gap'*. De gegevens hebben betrekking op 111 landen en meten de kloof die gaapt tussen vrouwen en mannen in gezondheid, opleiding, economie en politiek en zijn naast overheidsstatistieken, deels gebaseerd op surveygegevens. Deze ranglijst laat een met de GII vergelijkbaar beeld zien. Vooral op economisch terrein wordt er volgens het WEF maar zeer weinig voortgang geboekt en hapert de emancipatie. De *'gender gap'*-lijst wordt al jaren aangevoerd door de Noord-Europese landen met in 2014 IJsland op kop, gevolgd door Finland, Noorwegen, Zweden en Denemarken; België staat op de 10de plaats en Nederland op de 14de. Ook landen als Nicaragua, de Filippijnen en Rwanda staan in de top tien. Dat verbaast misschien, maar wordt vooral veroorzaakt door hun hoge score op de politieke (zoals het aantal vrouwelijke ministers) en in mindere mate de economische indicatoren in de index.